

Beylik ve Süleymaniye su yolları üzerinde bulunan Ali Paşa Kemerli ile Bozdoğan Kemerli üzerindeki su künkleri

ranfillibostan içerisinden teraziye çıkarak buradan çeşmelere dağılır.

Hekimoğlu Ali Paşa Suyu. Hekimoğlu Ali Paşa tarafından kendi yaptırdığı cami ve çeşmelere su getirmek için inşa edilmiştir. Bağcılar'da Kaşıkçı Çiftliği'nden çıktıktan sonra Güngören, Ferhad Paşa Çiftliği, Ayvalidere, Demirkapı, Çınardere, Mevlânâkapı, Mimarağa terazisi, Altımermer ve Küçükhamam terazisine gelir. Buradan üç kola ayrılarak Samatya civarında Çınar mahallesi yönüne doğru dağıtım yapar.

Kasım Ağa (Sekbanbaşı) Suyu. III. Ahmed'in sekbanbaşı olduğu sanılan Kasım Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kaynağı Bayrampaşa'da olup Topkapı caddesi, Mevlânâkapı, Hisaraltı, Evliyâ ve Mimar camileri, Odabaşı caddesi, Macuncu Hamamı, Molla Gürânî, Biberağa sokağı ve Haseki caddesi güzergâhı ile geldiği Kasım Ağa'nın vakıf çeşmesine ve Haseki Hastahanesi'ne su verir.

Nuruosmaniye Suyu. 1748-1755 yılları arasında Nuruosmaniye Camii'ne su temin etmek için yaptırılmıştır. Ayvalidere suyu da denilen hattın kaynağı Esenler'de Ferhad Paşa merasındadır. Ayvalidere, Maltepe, Bayrampaşa, Hisaraltı, Edirnekapi, Sarmaşık, Devehanı, Dülgeroğlu Camii, Acemoğlu Meydanı, Hasanpaşa Karakolu, Yahnikapan sokağı, Parmakapı yoluyla Atik Ali Paşa Camii'nden geçerek Serin hazneye gelir ve buradan Nuruosmaniye Camii avlusundaki İmaret haznesine ulaşır külliye birimlerine dağılır.

Tarihî İstanbul yarımadasına su temin eden Kırkçeşme sularının yüzeysel su olmasına karşılık Halkalı suları kaynak suyudur. Kırkçeşme isâlesi halen çalışmakta ve Gaziosmanpaşa civarına su vermektedir. Halkalı sularının hepsi tamamen

harap durumdadır ve toplanan bütün bilgiler eldeki belgelerle yerinde yapılan incelemelere dayanmaktadır. Müze ve kütüphanelerde Halkalı sularına ait on bir adet eski su yolu haritası mevcut olup bunların dördü Fâtih Sultan Mehmed tarafından tamir ve tevsi ettirilen su yollarına, biri Süleymaniye, ikisi Bayezid, üçü Köprülü ve biri de Nuruosmaniye su yollarına aittir.

Şehir surları dışındaki isâle hatlarının toplam uzunluğu 130 km. kadar olan ve suyun naklinde iç çapı 22 santimetrelilik künkler kullanılan Halkalı sularının yapımı 1453 yılından 1755 yılına kadar sürmüştür. *Vakıf Defteri*'ne göre bu sulara ait çeşmelerin sayısı 435 ise de günümüze bunların yarısı dahi gelmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Vakıf Defteri, İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü, tür.yer. (13 Mayıs 1930'da İstanbul Vakıflar Umummüdürlüğü tarafından yeni harflere aktarılan defter); *Mecelle-i Umûr-i Belediyeye*, III, 1240-1246; Nâzım, *İstanbul Vilâyeti Şehremânetine Evkaftan Devrolunan Sular*, İstanbul 1925, s. 16-26; Saadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946, s. 155-165; Kâzım Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul 1984, s. 25-45; a.mlf., *İstanbul'un Vakıf Sularından Halkalı Suları*, İstanbul 1991; Galip Ata, "İstanbul Evkaf Suları", *Sıhhiye Mecmuası*, sy. 16, İstanbul 1922, s. 123-127.

KÂZIM ÇEÇEN

HALKÂRÎ

Tezhip sanatında
altınla çalışılan bir bezeme tarzı.

Kelime, sözlükte "süslemek" anlamına gelen Arapça *haly* kelimesiyle "iş" anlamındaki Farsça *kâr* ve nisbet ekinden meydana gelmiştir (haly-i kâr > hal-kârî). Varak altının ezilip jelatin eriyiğiyle karıştırılması ile hazırlanan zermürekkebin yoğunluğunun dereceli olarak kullanılması sonucunda elde edilen gölgeli tezyinata halkârî adı verilir. Gölgeleendirme işlemi iki şekilde yapılır. En çok uygulanan ve sadece halkârî adıyla anılan teknik şudur: Jelatin eriyiğiyle sulandırılmış olarak fırçaya yeterli miktarda alınan altının yaprak uçlarına doğru sürülmesiyle altın zerreciklerinin ağırlığı uçlarda topla-

1930 yılında yapılan incelemelere göre Halkalı sularının
isâle hatlarının durumu

Adı	Galeri m.	Künklü galeri m.	Künk m.	Kurşun m.	Pikboru m.	Toplam m.	Durum
Beylik (Fâtih ve I. Mahmud tevsileri ile birlikte)	4600		6200		3300	14.100	akar
Fâtih ve Şadırvan			800		100	900	akar
Turunçluk	400		6900		1100	8400	battal-akar
Mahmud Paşa ve Lâleli	100		900			1000	akar
Bayezid	3000		8100			11.100	akar
Koca Mustafa Paşa	1550		700		200	2450	akar
Süleymaniye Çınar kolu	5400		11.400		200	17.000	battal
Süleymaniye Aypah kolu	2800		2000			4800	battal (bu rakam yanlış olup ana isâle kolunun uzunluğu yaklaşık 15.000 metredir)
Mihrimah	300		4400		300	5000	battal
Ebüssuûd	450		1500		1400	3350	akar
Köprülü	4000		17.000			21.000	battal
Cerrah Paşa	520		3000			3520	battal-akar
Sultan Ahmed	1500		200			1700	akar
Saray çeşmeleri	500		2800			3300	akar
Hekimoğlu Ali Paşa	3400	400	6300		900	11.000	akar
Kasım Ağa	---	---	---	---	---	---	bilgi yok
Nuruosmaniye	1800		3100	1300	150	6350	akar

narak farklı tonlar elde edilir. Motiflerin iç kısmından uç noktasına doğru fırça sürülürken yavaş yavaş altın zerrelere yoğunluğu artırılır. En uç kısımlar altının en koyu olarak bulunduğu yerlerdir. Altının sulandırılma miktarı ve sürülüşü, el mahareti ve fırça tecrübesi isteyen bir iş olduğundan bu meleke uzun zaman içinde kazanılır. Tashih kabul etmeyen bir çalışma olması yanında verilen gölgenin derecesini desenin her tarafında ayınen koruma mecburiyeti işin en zor tarafıdır.

Gölgelendirmenin fırça ile tarama suretiyle gerçekleştirildiği ikinci tarz “tarama (taramalı) halkârî” veya “perdahlı halkârî” olarak adlandırılır. Tarama halkârî, yaprak uçlarına damla halinde bırakılan koyuca altının ince fırça yardımıyla tarama yaprağın diğer kısımlarına dağıtılması ile yapılır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, altın zerrelere nin uçtan uzaklaştıkça azaltılarak dağıtılmasıdır. Uzun emek gerektiren bu tarz diğerine göre daha güçtür. Aynı işlem motiflerin her parçası için tekrarlanır. Tarama sonunda fırça izlerinin belli olmamasına dikkat edilir.

Halkârîye önce işlenecek olan desenin çizilmesi ve kenarlarından içlenerek kalıp çıkarılmasıyla başlanır. İçneleme işleminde şimşir ağacından yapılmış bir altlık kullanılır. Kalem biçiminde vidalı bir saatçi mengenesine sıkıştırılan ince iğneyle çizgiler takip edilerek içneleme işlemi tamamlanır. Bu işlem sırasında iğnenin kâğıt yüzüne dik olarak tutulması,

eşit aralıklarla ve aynı kuvvette vurulması gerekir. Deseni çoğaltmak için kâğıdın altına birkaç kat kâğıt daha konulur ve içneleme sırasında kâğıtların oynaması sağlanır. Desenin çizildiği kâğıda üst kalıp, sadece iğne delikleri olan alttaki kâğıtlara da alt kalıp denir. Üst kalıp kirlenmemesi için silkeleme işinde kullanılmaz; örnek olarak saklanır ve halkârî altınla işlenirken doğruluğu bu kalıptan kontrol edilir. İçneleme sırasında kalıbı çevirmemek ve iğneleri aynı yönde batırmak lâzımdır. Halkârî yapılacak zemin açık renkte ise bir bez çıkın içine konulan söğüt kömürü tozu, zemin koyu renkte ise tebeşir sürülmüş bir çuha, tezyinatın yapılacağı kâğıda kaymayacak şekilde tesbit edilen halkârî kalıbı üstünde hafifçe vurularak dolaştırılır. “Kalıp silkeleme” denilen bu işlem sırasında kalıbın deliklerinden geçen tozlar alttaki zemine deseni aktarmış olur. Kalıp, silkildikten ve çalışılacak zemin üzerindeki kömür izleri kurşun kalemle hafifçe çizildikten sonra temizlenir. Bu temizleme yapılmadan altın sürülürse kömür tozu yüzünden siyah lekeler meydana gelir. Tebeşirle silkeleme yapılmışsa motifin ayrıca çizilmesine lüzum yoktur.

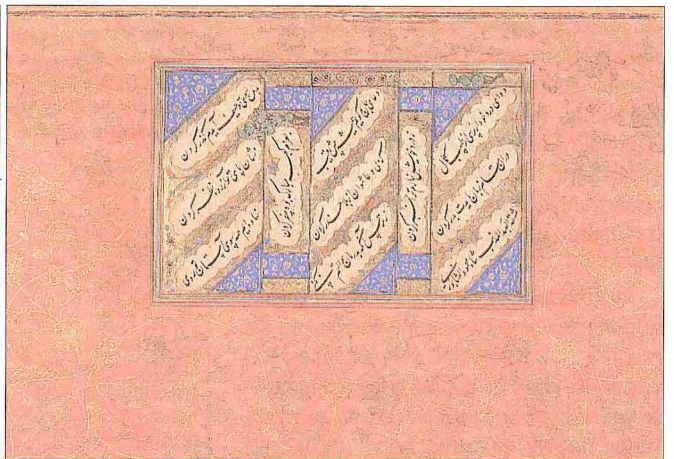
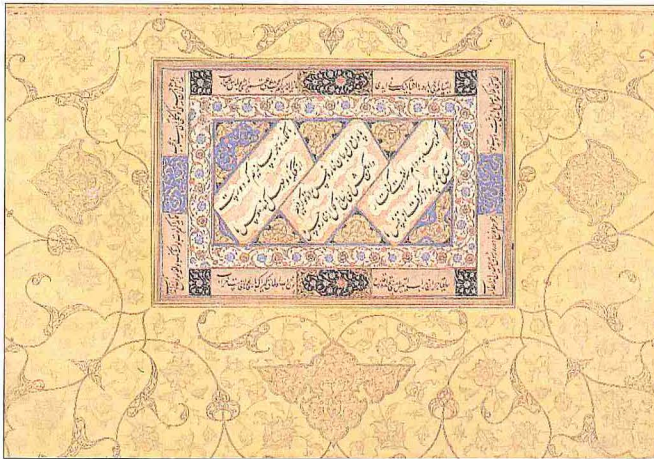
Halkârînin âharlı iyi cins kâğıda işlenmesi, altın zerrelere kâğıdın dokusuna nüfuz etmeyerek satıhta kaldığı için daha iyi netice vermektedir. Gölgeleştirme işlemi sona erince motiflerin kenarlarına koyu altınla tahrir çekilir. Fırçanın ince çizgisinin yer yer kalınlaştırılarak hareketlendirilmesi suretiyle yapılan tahrirleme

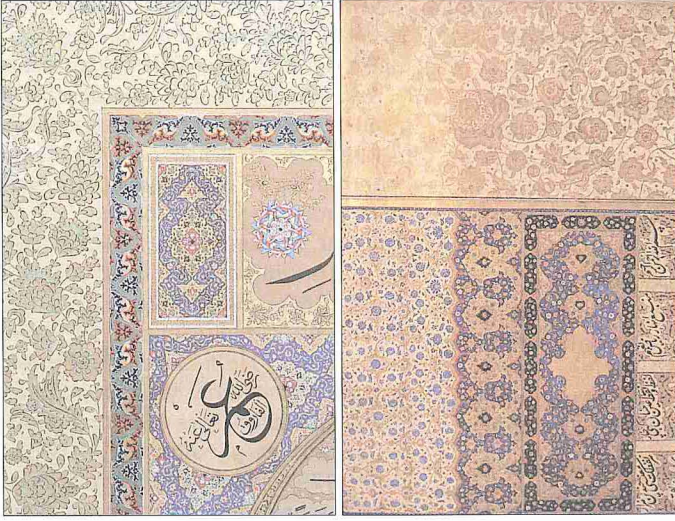
ile halkârî tamamlanmış olur. Tahrir çekilirken altının koyu olması ve tahrirlerin düzgün çekilmesi icap eder. Tahririn başarı derecesi ancak altın kuruduktan sonra görülebildiğinden bu tarz, boya ile yapılan tahrirden çok daha zordur.

Halkârînin asıl güzelliği, sürüldüğünde sarı boya görünümünde olan altının zermühre denilen küçük cilâlama taşının yardımıyla parlatıldığı zaman ortaya çıkar. Açık renkli zemin üzerine yapılan halkârî parlatılırken mühre doğrudan desenin üzerinde gezdirilir. Koyu zeminli halkârîde bu parlatma, araya saman kâğıdı veya karamela kâğıdı denilen ince bir kâğıt konularak yapılır. Bu kaygan kâğıt desenin üzerine konulup mührelendiğinde mat bir parlaklık elde edilir. Halkârîye daha zengin ve gösterişli bir hava vermek için farklı renkte altın kullanılır. Gölgeleştirme sarı, tahrirler yeşil altınla yapılabilirdiği gibi yapraklar yeşil, çiçekler sarı altınla çalışılabilir.

Halkârî çeşitleri arasında yukarıda bahsedilen tekniklerden başka “tahrirli halkârî, zerşikâf (renkli halkârî), foyalı halkârî, motif zemini boyalı halkârî” de bulunmaktadır. Tahrirli halkârî, açık renk zemin üzerine işlenen çalışmalarda desenin daha iyi görünmesini temin için uygulanır. Umumiyetle siyah renkle yapılan tahrirleme altın tahrirle birlikte uygulanırsa fırça nüansı altınla verildiği için siyah tahrir dış kısıma nüanssız olarak çekilir. Sadece siyah renkle tahrirlenecekse motif nüans verilerek işlenir. Gölgeleştirme ve tahrirleme safhasında al-

İki renk altın kullanılarak hazırlanmış halkârî örnekleri (Şah Mahmud Nisâbüî Murakkaâtı, İÜ Ktp., FY, nr. 1426)

Muhsin Demironat tarafından yapılmış zemini boyalı ve tahrirli halkârî örneği (Çiçek Derman fotoğraf arşivi) ile Tarama halkârî örneği (Hünernâme, TSMK, Hazine, nr. 523, vr. 5^a'den detay)

tınla birlikte bir veya birkaç renk kullanılırsa renkli halkârî ortaya çıkar. Renkli halkârînin Beyazıt Devlet (nr. 4969) ve Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine, nr. 1365, III. Ahmed, nr. 3653) kütüphanelerinde mevcut eserlerde güzel örnekleri vardır. Foyalı halkârî yarı şeffaf la'l mürekkebiyle yapılır. Altınlama işleminden sonra motiflerin sadece uç tarafında altının kesif bulunduğu kısımlara fırça ile la'l mürekkebi sürülür. Kırmızı bir parıltı meydana getiren bu çeşit halkârî bilhassa Fâtih devri eserlerinde görülmektedir. Motif zemini boyalı halkârîde desen iki defa silkelendiğinden iki kat zamana ihtiyaç vardır. İlk silkelemede motiflerin içi tamamen boyanır; ikinci silkelemede gölge ve tahrirler altınla yapılır. Çift tahrir tarzında hazırlanmış halkârî örnekleri daha çok Ali Üsküdarî'nin eserlerinde görülmektedir. Tarama ile verilen gölge tahrirsizdir. Bunların dışında tamamen veya kısmen sıvama altınla yapılmış, halkârî görünümü veren işlere de rastlanır.

Halkârî deseni uygulanacak yerin ölçüsü göz önüne alınarak hazırlanır. Meselâ bir kitap sayfası için çiziliyorsa yazının okunduğu yakın mesafeden seyredileceği düşünülerek ufak motifler kullanılır. Celi yazı etrafı için daha iri ve detaylı motifler tercih edilir. Halkârî, kitabın yanı sıra günlük hayatta kullanılan çeşitli eşyalara da uygulanmıştır. Halkârînin kâğıt dışında ahşap veya deri üzerine işlenmesi desenden başlayan bazı işçilik farklılıkları gösterir.

İslâmî bezemede kullanılan bütün motiflere halkârî desenlerinde de yer verilmiştir. Birinci sırayı hatâyî grubunun aldığı bu motifler içinde sırasıyla rûmî, bulut ve bilhassa hayvan motiflerine sıkça rastlanmaktadır. Daha ziyade Herat ve

İran (özellikle Safevî devri) halkârî örneklerinde hem efsanevî hayvan motifleri hem de aslan, tavşan, ceylan, leylek gibi hayvanların üslûplaştırılmış örnekleri bol miktarda yer almaktadır. Bu gruptaki motifler tarama ile gölgelendirilmiştir.

Halkârînin kâğıt üzerinde (yazı ve minyatür kenarlarında, murakka'larda, yazı zemininde, kitap boğazlarında vb.), ahşap üzerinde (çekmece, yay, kubur vb.), deri üzerinde, yazı altlığında, eski tarz ciltlerin iç ve dış yüzlerinde, lake (ruganî) işlerde uygulanan örnekleri müze ve kütüphanelerde yer almaktadır. Tarihi tahminen altı asır öncesine kadar uzanan bu sanat XX. yüzyıl tezîyatında da mevcitini korumuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Türk Lugatı, II, 563; F. Akimushkin Oleg – A. Ivanov Anatol, *The Art of Illumination, The Arts of the Book in Central Asia*, London 1979, s. 35-57; F. Çiçek Derman, *Osmanlılarda Halkârî* (lisans tezi, 1982), İÜ Ed.Fak.; a.mlf., “Tez-yinâtımızda Halkârî”, *Sanatsal Mozaik*, I/5, İstanbul 1996, s. 34-35; Süheyl Ünver, “Türk Tezîyatında Halkârîye Dâir”, *Arkitekt*, XI/2, İstanbul 1939, s. 6-7; Pakalın, I, 711-712; M. Uğur Derman, “Halkârî”, *TA*, XVIII, 409-411 (maddenin yazımında Muhsin Demironat ve Rikkat Kunt'un ders notlarından da faydalanılmıştır).

F. ÇİÇEK DERMAN

HALKIYAT

Halkın maddî ve mânevî kültürünün özel metotlarla derleyen, sınıflandıran, çözümleyen ve yorumlayan bilim dalı.

Düğün, bayram, kandil, doğum, ölüm, ad koyma, kan kardeşliği gibi gelenekler; cin, peri, büyü, efsun, muska gibi halk inançları; türkü, mâni, masal, efsa-

ne, tekerleme, bilmece, atasözü gibi halk edebiyatı ürünleriyle halk musikisi, halk tiyatrosu ve halk oyunları halkiyatın başlıca konularıdır. XIX. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ve İngilizce **folklore** (folk “halk, avam”; lore “bilim”) terimiyle adlandırılan bu bilim dalının Türkçe'de kullanılan ilk karşılığı **halkiyattır**. Daha sonraki yıllarda **hikmet-i avâm**, **halk bilgisi**, **budun bilgisi** gibi terimler kullanılmaya başlanmışsa da son yıllarda **folklor** ve bunun yanı sıra **halk bilimi** (halkbilim) terimleri yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde sadece halk müziği ve halk oyunları için folklor teriminin kullanılması kavramın anlam alanını daraltmaktadır. Aslında folklor, halk oyunları ve halk müziğinden başka daha birçok konudaki derleme, inceleme ve araştırmayı kapsar, bunları sınıflandırarak değerlendirir ve yayımlar.

22 Ağustos 1846 tarihli *Athenaeum* dergisinde ilk defa William John Thoms tarafından kullanılan “folklore” kelimesi daha önce Batı ülkelerinde “folkminde, folklorul, folkways, folk life, folk fiction” vb. terimler kullanılmıştır. Bugün ise hemen hemen bütün dünya ülkelerinde kullanılan ortak terim folklorudur. XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın birçok ülkesinde daha sistemli bir şekilde yürütülen halkiyat çalışmaları sonucu derleme ve araştırmalar hızlandırılarak müzeler ve sergiler açılmış, arşivler, dernekler ve enstitüler kurulmuş, festivaller, kongreler ve seminerler düzenlenmiş, halkiyat üniversite programlarına ders olarak alınmış, yapılan derleme, inceleme ve araştırmaların yayımlar yolu ile tanıtılmasına hız kazandırılmıştır.

Türkiye'de folklorlardan ilk defa Ziya Gökalp söz etmiş ve folklor karşılığı olarak halkiyat terimini kullanmıştır (*Halka Doğru*, sy. 14, s. 107-108). Ziya Gökalp'ten sonra M. Fuad Köprülü, “Yeni Bir İlim: Halkiyat-Folklore” (*İkdam*, sy. 14) başlıklı yazısında bu iki terimi bir arada kullanmış; halkiyatın mahiyeti, romantizm akımı ile yakınlık derecesi, milliyetçilik ve sömürgecilik hareketlerinde halkiyatın rolü konularında açıklamalarda bulunmuştur. Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ise “Folklor: Folk-lore” (*Peyâm: Edebi İlâve*, sy. 20) adını taşıyan yazısında, “Lafzan tercüme edilirse hikmet-i avâm tamamıyla folklor mukabili olmuş olur” dedikten sonra hikmet-i avâm tabirinin bizde “durûb-ı emsâl” karşılığı kullanıldığını, oysa Avrupa'da folklor deyince durûb-ı emsâl de dahil olmak üzere halk şarkıları, destan-